

Վարդուհի ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

ՄԱՄՆԱՏՈՒՓԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԱՐՎԵՍՏԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒ ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ

Ներկայումս բազմիցս են հնչում մեղադրանքներ, որ հայ ժողովուրդը եկեղեցիներ կառուցելու փոխարեն կարող էր բերդեր ու ամրոցներ ավելի շատ կառուցել: Նույն հարցադրումը տեղափոխելով այլ հարթություն, սա կարելի է ընկալել որպես մեղադրանք այն առումով, որ հայ ժողովուրդը կարող էր ավելի շատ նետ, միզակ, սուր ու վահան ձուլել՝ այդքան ծախսատար մասունքարաններ երկնելու փոխարեն:

Այս բոլոր մեղադրանքներին կարելի է հակադարձել հետևյալ պարզ փաստարկով. մի՞թե Կարսի կամ Բայազետի ամրությունները կարողացան պաշտպանել կամ անվտանգություն ապահովել վերջիններիս բնակչությանը, կամ էլ Վանի բերդը կարողացա՞վ փրկել վանեցիներին Լենկ Թեմուրի վայրագություններից:

Իսկ ահա Անիի ավերված եկեղեցիներն ու Աղթամարի Ս Խաչ եկեղեցին նույնիսկ հայերի բացակայության պայմաններում կարողացան ավելի շատ ու ավելի ազդու կերպով ապահովել հայկական գործոնի առկայությունը նույն Թուրքիայում, քան դա այսօր անում են «այրազմատ» առևտրական հայերը կամ Թուրքիայի մոտ 300.000 հայ բնակչությունը:

Ի նկատի ունենալով վերը ասվածը՝ հարկավոր է ամրագրել նաև, որ մասնատուփերի պատրաստման արվեստն ընդհանրապես և աջագործությունը մասնավորապես, հայկական մշակույթի այն հրաշք տարրն է, որը արծաթագործությունը դեկորատիվ արվեստի շարքային տարրից վերածեց հայկականն ու հայ ոգին պահպանող ու բարձրացնող հայ եկեղեցու այնպիսի առանձնահատուկ զենքի, որի միջոցով այսօր հայ եկեղեցին ներկայանում է ոչ միայն որպես նյութական առումով հարուստ մի միավոր, այլ նաև որպես մի այնպիսի հզոր կառույց, որը կարողացել է իր ժողովրդի համար նույնիսկ ամենադժվարին պահերին ստեղծել ու պահպանել համաշխարհային մշակույթից հրաշալի ու անզուգական մշակութային արժեքներ: Եթե այսօր հայ եկեղեցին կարող է հպարտորեն ներկայանալ համաշխարհային հանրությանը, դրա պատճառը, անկասկած, իր հավատքին ու դավանանքին հավատարիմ ժողովուրդն է. սակայն չի կարելի մոռանալ, որ նույն համաշխարհային հանրությունը լուրջ չէր վերաբերվի և ուշադրության չէր էլ արժանացնի այն ժողովրդին, որը չունի իր հավատքն ու իր մշակույթը հավերժացնող նյութական հարստություններ: Եվ որքան արժեքավոր ու ծանրակշիռ են վերջիններս, այնքան լսելի ու բարձր է դրանց կրողի՝ եկեղեցու և, իհարկե, նաև ժողովրդի ձայնը համամարդկային արժեքների զանձանակում:

Ինչ խոսք, գործնականում անհնար է պարզել, արդյոք աջագործությունը զուտ հայկական մշակույթի տա՞րր է: Դժվար է ասել, թե այն սկզբնավորվել է Հայաստանում, թե՞ մշակութային փոխներգործության արդյունքում է ձևավորվել, սակայն մի բան հստակ է. աջագործությունը մասունքարանների պատրաստման արվեստի տրամաբանական շարունակությունն է, ուստի նրա արմատները հարկավոր է որոնել մասունքարանների ու մասունքների պատմության ակունքներում: Մասունքների պաշտամունքն անմիջականորեն առնչվում է սրբերի աճյունների մասնատման հետ: Դեռևս հին աշխարհում կար կայուն ձևավորված համոզմունք առ այն, որ սրբազան ինչ-որ ուժ է առկա ոչ միայն սրբերի մարմնում, այլ նաև դրա տարբեր մասերում, և նույնիսկ այն իրերում ու առարկաներում, որոնց հետ շփվել է տվյալ սուրբը իր կենդանության օրոք:

Նախաքրիստոնեական հավատալիքներում մասունքների պաշտամունքի վերաբերյալ մեզ շատ քիչ տեղեկություններ են հասել, սակայն հայտնի է, որ դեռևս հին հույները պաշտամունքի առարկա էին դարձրել Էդիպի ու Թեսևի երևակայական աճյունները, իսկ Էպիդուրոսում Էսկուլապի և Մակեդոնիայում Պերդիկկաս I-ի մասունքները վայելում էին ժողովրդի խորին ակնածանքը: Չնայած գրադաշտության մեջ չի եղել մասունքների պաշտամունքի ավանդույթ, բայց և այնպես, ըստ որոշ աղբյուրների, վերջինիս հետևորդները պաշտում էին Չրադաշտի մասունքները: Ակնարկն, ինչ

խոսք, քերի կլիմի առանց Հին Եգիպտոսում տարածված փարավոնների աճյունների մուսիֆիկացման ու նրանց դամբարանների նկատմամբ իրենց հպատակների յուրահատուկ վերաբերմունքի հիշատակման: Մակայն մասունքների այս պաշտամունքի ձևը հեռու է մասունքարանների պատրաստման այն արվեստից, որը քննարկվում է այս աշխատանքում:

Ինչ-որ չափով վերոհիշյալ առումով առանձնանում է բուդայական հավատքում մասունքների նկատմամբ վերաբերմունքը: Ավանդազրույցը ասում է, որ Բուդայի մասունքներն ի սկզբանե չեն գետեղվել մետաղական մասունքապահարանների մեջ, քանի որ, համաձայն իր կտակի, նրա աճյունը առանձնահատուկ ծիսակարգային դիակիզումից հետո բաժանվել է ութ մասի ու դրվել համապատասխան գետեղարանների մեջ, որոնց վրա հետագայում կառուցվել են Մանդեր (ступы): 19-րդ դարի վերջին, 20-րդ դարի սկզբին կատարված հնէաբանական պեղումների արդյունքներում այդ մասունքների մի մասը հայտնաբերվել է:¹

Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի բուդդիզմում պաշտամունքի առարկա հանդիսացող մասունքարանները՝ հավանգները (stupa): Վերջիններս հիմնականում պատրաստվել են բրոնզից և ունեցել են բավականին համեստ տեսք: Առավել հայտնի է Բուդայի մասունքները պարունակող հավանգը, որը հայտնաբերվել է 1909թ. Փեչավարի մոտ Շա-ջի-կի-թխերի Մանդի պեղումների ժամանակ (Պակիստան): Քանի որ բրոնզե բնօրինակը վնասված է եղել, մասունքները տեղափոխվել են ոսկյա հավանգի մեջ, որը ներկայումս պահվում է Բիրմայում:

Մասունքարանների պատրաստման ու դրանց բազմազանության առումով առանձնանում է հատկապես քրիստոնեությունը: Վերջինիս շրջանակներում միշտ էլ առանձնահատուկ հարգանք են վայելել սրբերի մասունքները: Ընդհանուր առմամբ քրիստոնեության շրջանակներում առանձնացվում են I, II և III կարգի մասունքներ:

Առաջին կարգի մասունքներ են համարվում այն իրողությունները, որոնք կապված են եղել Քրիստոսի երկրային կյանքի իրադարձությունների հետ (մտորթը, խաչը և այլն), կամ էլ սրբերի

մարմնի մասերը (ոսկոր, մազ, ատամ և այլն): Ավանդաբար նահատակի մասունքներն ավելի արժեքավոր են համարվում, քան այլ սրբերինը: Ներկայումս, կաթոլիկական պաշտոնական մոտեցման համաձայն, արգելվում է մասունքների մասնատումը անճանաչելիության աստիճան, այսինքն՝ ամենափոքր մասունքը կարող է լինել, օրինակ սրբի մասը կամ որևէ փոքր ոսկոր:²

Երկրորդ կարգի մասունքները այն իրողություններն են, որոնք կրել է որևէ սուրբ (գուլպա, վերնաշապիկ, ձեռնոց, և այլն): Այս կարգի մասունքների շարքին են դասվում նաև այն խաչը, որի վրա խաչվել է տվյալ սուրբը:

Երրորդ կարգի մասունքները բաժանվում են երկու խմբի: *Առաջին խումբը* կազմում են այն կտորները կամ գործվածքները, որոնք հպվել են սրբի աճյունին նրա մահվանից հետո: *Երկրորդ խումբը* կազմում են այն գործվածքները կամ կտորները, որոնք հպվել են սրբի շիրիմին կամ սրբավայրին: Չնայած որ ներկայումս մասունքների վաճառքը բավականին տարածված բնույթ է կրում, համենայն դեպս, պաշտոնական եկեղեցին արգելում է առաջին և երկրորդ կարգի մասունքների վաճառքը:³

¹ Э. Томаc, Будда. История и легенды, М., 2001, стр.428.

² Катехизис католической церкви. Компендиум, М., 2007, стр. 110.

³ Кодекс канонического права, М., 2007, стр. 444-445:

Առաջնակարգ մասունքների թվում քրիստոնեությունը առանձնահատուկ տեղ է հատկացնում աշխարհահռչակ Թուրինյան Մավանին (ներկայումս շատ ուսումնասիրողներ կասկածի տակ են առնում վերջինիս իրական լինելը: Մակայն այդ հարցի քննարկումը դուրս է այս աշխատանքի նպատակների շրջանակներից): Առաջնակարգ մասունքների շարքում իր կարևորությամբ աչքի է ընկնում նաև Սուրբ Խաչը: Չնայած որ բողոքականության հիմնադիրներից մեկը՝ Ժան Կալվինը գրում էր, թե «...աշխարհում տարածված և որպես իրական Սուրբ Խաչի մասունք ներկայացվող կտորներն այնքան շատ են, որ դրանցից հնարավոր կլիներ նույնիսկ նավ պատրաստել»,⁴ բայց և այնպես, 1870 թ. կատարված հետազոտությունը բացահայտեց, որ Սուրբ Խաչի բոլոր հայտնի մասունքների հանրագումարային կշիռը չի անցնում 1,7 կգ-ը, այսինքն՝ ունի ոչ ավելի, քան 0,04 ս³ ծավալ:⁵ Բոլոր վերոհիշյալ մասունքներն էլ պահվում են հատուկ առանձնացված պահարաններում, որոնք միմյանցից տարբերվում են պատրաստման եղանակով, ձևով, չափով և այլն: Կարելի է հիշատակել, օրինակ՝ Թեսալոնիկա քաղաքի մայր տաճարում պահվող Սբ Դեմետրիոսի մասունքապահարանը կամ ԱՄՆ Մասաչուսեթս նահանգի Վեսթոն քաղաքի Հովհաննես XIII-ի անվան Ազգային ճեմարանում պահվող մասունքապահարանը՝ Սբ Հակոբի, Սբ Մատթեոսի, Սբ Փիլիպոսի, Սբ Թովմայի, Սբ Սիմեոնի, Սբ Ստեփանոսի և այլ սրբերի մասունքներով:

Մասունքարանների, մասնավորապես աջերի պատրաստման արվեստի վկայություն են Իսպանիայի Այերբե քաղաքի Սբ Պետրոս եկեղեցում պահվող մասնատուփերը՝ աջերի տեսքով:

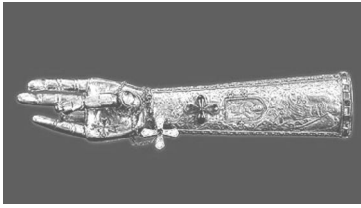
Հայկական եկեղեցին իր քույր եկեղեցիների նման տիրապետում է մի շարք մասունքների, որոնք պահվում են հատուկ պահարանների մեջ: Այդ պահարաններն իրարից տարբերվում են մի շարք առանձնահատկություններով: Մասնատուփերի տարբերություններն ակնհայտ են ինչպես արտաքին տեսքի, այնպես էլ նրանց բովանդակության առումով:

Հայ առաքելական եկեղեցում պահվում է Նոյյան տապանի մի մասունք, որն ըստ ավանդության, հայրապետ Սբ Հակոբ Մծբնեցուն փոխանցել է հրեշտակը՝ Մասիսի լանջին: Սբ Հակոբ Մծբնեցու մասունքը՝ աջի տեսքով, մեր եկեղեցու նվիրական արժեքներից է: Հայ առաքելական եկեղեցում պահվող առաջնակարգ մասունքների շարքում առանձնանում է նաև Սբ Գեղարդը, որը Հայաստան է բերել Թադեոս առաքյալը: Նրա մասունքներից մեկը՝ նույնպես աջի տեսքով, պահվում է Սբ Էջմիածնում: Բոլոր այս մասնատուփերը հայկական արժաթագործության գոհարներ են:

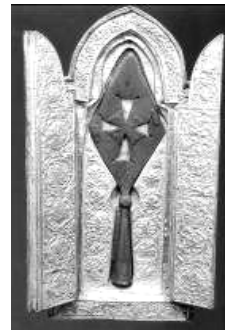
⁴ Ж. К а л ь в и н, Наставление в христианской вере, т. I, М., 1997, стр. 57.

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Relic#cite_note-4.

Նոյյան տապանի մասունքը պարունակող պահարանը պատրաստված է դրվագման միջոցով 0,66 մմ ոսկեջրած արծաթե քիթեղներից՝ 51x26x6 սմ չափերով: Պահարանը երկփեղկ է, որի ձախ փեղկի դրսի կողմում պատկերված է հրեշտակ՝ ձեռքին Նոյյան տապանի մասունքը, իսկ աջ փեղկին պատկերված է ծնկած և ձեռքերը դեպի հրեշտակը պարզած Մծբնա Հակոբ հայրապետը: Պահարանի վերին՝ կամարածև մասում պատկերված է երկթև հրեշտակ, իսկ ներքևի հատվածի երկու կողմերում մեկական քառաթև սերովրեներ են: Բացված դռնակներով պահարանի կենտրոնում Նոյյան տապանի մասունքն է, վրան ամրացված խաչով, «որի վրայի զուգաթել պարանագարդը իր ոճով կապվում է տախտակի եզրագարդի հետ, որից հետո դռնակների հանդիպակաց տարածությունը լրացվում է վերադիր զարդանկարով: Խաչի վրա ընդելուզված են 8 սուտակներ և ձիթաքարեր»:⁶

Սբ Գեղարդի պահարանի բացվող զույգ դռնակների վերին հատվածում պատկերված է Ավետման տեսարանը. աջից՝ Տիրամայրը, ձախից՝ հրեշտակը: Դռնակների միջին մասում պատկերված են. աջ կողմում՝ Խաչելության տեսարանը, իսկ ձախ կողմում՝ Սբ Գրիգոր Լուսավորիչը: Պահարանը իր երկու բացվող դռներով ներսից և դրսից ամբողջապես պատված է հյուսածո զարդանախշերով:

Փորձելով ի մի բերել վերը ասվածը՝ կարելի է ընդհանրացնել, որ մասնատուփերի պատրաստման արվեստն ընդհանրապես և աջագործությունը մասնավորապես,

որպես հայկական մշակույթի տարրեր, համամարդկային արժեքային համակարգի կարևորագույն բաղկացուցիչն են, դրա տրամաբանական շարունակությունն ու անքակտելի մասը, առանց որոնց համաշխարհային մշակութային արժեքների զանձադարանը, անկասկած, կլիներ պակաս գրավիչ ու հետաքրքրական:

ОБ ИСКУССТВЕ ИЗГОТОВЛЕНИЯ РЕЛИКВАРИЕВ В СРЕЗЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Резюме

В. Гамбарян

Мировое сообщество не отнеслось бы серьезно к народу, у которого нет материальных ценностей, делающими вечными его веру и культуру. И чем более ценны и более весомы они, тем слышнее и выше голос этой церкви и, конечно же, народа в сокровищнице всемирной культуры.

Искусство изготовления реликвариев вообще и серебряных дланей в частности, являющихся составляющими армянской культуры, важный элемент системы общечеловеческих ценностей, его логическое продолжение и неотъемлемая часть, без которой сокровищница всемирных культурных ценностей, вне сомнения, была бы менее интересной и занимательной.

⁶ Հ. Տ եր – Ղ և ն ն յ ա ն, Գեղարդի վանքի զանձերից, Էջմիածին, 1964, N 11: